

RUDOLF CARNAP*

Εμπειρισμός, σημασιολογία και οντολογία¹

1. Το πρόβλημα των αφηρημένων οντοτήτων

Οι εμπειριστές γενικά τρέφουν υποψίες για οποιοδήποτε είδος αφηρημένων οντοτήτων, όπως λ.χ. ιδιότητες, τάξεις, σχέσεις, αριθμοί, προτάσεις κ.λπ. Δείχνουν συνήθως περισσότερη συμπάθεια στους νομιναλιστές παρά στους ρεαλιστές (με την μεσαιωνική σημασία). Προσπαθούν να απο-

---

* Το άρθρο «Εμπειρισμός, σημασιολογία και οντολογία» του Rudolf Carnap δημοσιεύτηκε στο *Revue Intern. de Philosophie* 4 (1950), 20-40, και ανατυπώθηκε έκτοτε σε βιβλία του συγγραφέα και σε πολλές συλλογές φιλοσοφικών κειμένων. Η εκδοχή που μεταφράζουμε βρίσκεται στο βιβλίο του συγγραφέα *Meaning and Necessity*, The University of Chicago Press 1988, 205-221.

1. Έκανα μερικές αλλαγές στις διατυπώσεις εδώ με αποτέλεσμα ο όρος «πλαίσιο» να χρησιμοποιείται τώρα μόνο για το σύστημα των γλωσσικών εκφράσεων, και όχι για το σύστημα των υπό συζήτηση οντοτήτων.

φύγουν, όσο αυτό είναι δυνατό, οποιαδήποτε αναφορά σε αφηρημένες οντότητες και περιορίζονται σ' αυτό που συχνά καλείται νομιναλιστική γλώσσα, μια γλώσσα δηλαδή που δεν περιέχει τέτοιες αναφορές. Όμως κάτι τέτοιο, μέσα σε ορισμένα επιστημονικά πλαίσια, δεν φαίνεται ότι μπορεί να αποφευχθεί τόσο εύκολα. Στην περίπτωση των μαθηματικών, μερικοί εμπειριστές προσπαθούν να βρουν διέξοδο πραγματευόμενοι ολόκληρη τη μαθηματική περιοχή σαν ένα απλό λογισμό, ένα τυπικό σύστημα για το οποίο δεν δίδεται ή δεν μπορεί να δοθεί καμιά ερμηνεία. Έτσι, αυτοί λένε πως ο μαθηματικός δεν μιλάει για αριθμούς, συναρτήσεις και άπειρες τάξεις αλλά απλώς μόνο για σύμβολα χωρίς νόημα και τύπους που διέπονται από καθορισμένους κανόνες. Στη φυσική είναι δυσκολότερο να αποφύγουμε τις ύποπτες οντότητες, επειδή η γλώσσα της φυσικής χρησιμεύει στη μετάδοση πληροφοριών και προβλέψεων, και έτσι δεν μπορεί να ληφθεί ως απλός λογισμός. Ένας φυσικός που υποψιάζεται τις αφηρημένες οντότητες ίσως προσπαθήσει να εμφανίσει ένα μέρος της φυσικής ως μη ερμηνευμένη ή ως μη ερμηνευόμενη θεωρία (uninterpreted, uninterpretable) – το μέρος εκείνο δηλαδή που εκλαμβάνει τους πραγματικούς αριθμούς ως χωρο-χρονικές συντεταγμένες ή ως τιμές των φυσικών μεγεθών, συναρτήσεων, ορίων κ.λπ. Είναι ακόμη πιθανό ότι αυτός θα μιλήσει γι' αυτές τις οντότητες όπως όλοι μας, αλλά μ' ένα δυσάρεστο συναίσθημα, όπως ένας άνθρωπος που στην καθημερινή του ζωή ανησυχεί για ένα σωρό πράγματα που δεν βρίσκονται σε συμφωνία με τις υψηλές ηθικές αρχές που επαγγέλεται τις Κυριακές. Τελευταία, το πρόβλημα των αφηρημένων οντοτήτων επανήλθε στο προσκήνιο σε συνδυασμό με τη σημασιολογία, τη θεωρία του νοήματος και την αλήθεια. Μερικοί σημασιολόγοι λένε πως κάποιες εκφράσεις υποδηλώνουν κάποιες οντότητες,

και ανάμεσα σ' αυτές περιλαμβάνονται όχι μόνο συγκεκριμένα υλικά αντικείμενα αλλά και αφηρημένες οντότητες, όπως ιδιότητες που υποδηλώνονται από κατηγορήματα και προτάσεις που υποδηλώνονται από (γραμματικές) προτάσεις². Άλλοι πάλι διατυπώνουν σφοδρές αντιρρήσεις σ' αυτή τη διαδικασία επειδή έτσι παραβιάζονται αρχές του εμπειρισμού και με τον τρόπο αυτό οδηγούμαστε πάλι προς μια μεταφυσική οντολογία πλατωνικού τύπου.

Πρόθεση του παρόντος άρθρου είναι να αποσαφηνίσει αυτό το αμφιλεγόμενο ζήτημα. Η φύση και οι συνέπειες της αποδοχής μιας γλώσσας που αναφέρεται σε αφηρημένες οντότητες θα συζητηθούν πρώτα με γενικό τρόπο. Θα δείξουμε ότι η χρήση μιας τέτοιας γλώσσας δεν συνεπάγεται αποδοχή μιας πλατωνικής οντολογίας αλλά είναι εντελώς συμβατή με τον εμπειρισμό και την αυστηρή επιστημονική σκέψη. Κατόπιν, συζητούμε το ειδικό ερώτημα του ρόλου που παίζουν οι αφηρημένες οντότητες στη σημασιολογία. Ελπίζουμε ότι η αποσαφήνιση του ζητήματος θα είναι χρήσιμη σε όσους δέχονται τις αφηρημένες οντότητες στο έργο τους στα μαθηματικά, τη φυσική, τη σημασιολογία ή οπουδήποτε αλλού. Ίσως μάλιστα τους βοηθήσει να ξεπεράσουν τις νομιναλιστικές τους τύψεις.

2. Γλωσσικά πλαίσια

Υπάρχουν ιδιότητες, τάξεις, αριθμοί, προτάσεις; Για να κατανοήσουμε καλύτερα τη φύση αυτών και άλλων συνα-

2. Οι όροι sentence και statement χρησιμοποιούνται ως συνώνυμα των δηλωτικών προτάσεων (βλ. όμως παρακάτω τη σημείωση στη σ. 40).

φών προβλημάτων, είναι αναγκαίο, πέρα από οτιδήποτε άλλο, να αναγνωρίσουμε μια θεμελιώδη διάκριση ανάμεσα σε δύο είδη ερωτημάτων που αφορούν την ύπαρξη (reality) των οντοτήτων. Αν κάποιος επιθυμεί να μιλήσει στη γλώσσα του για ένα νέο είδος οντοτήτων πρέπει τότε να εισαγάγει ένα νέο τρόπο ομιλίας που διέπεται από νέους κανόνες. Θα ονομάσουμε αυτή τη διαδικασία κατασκευή ενός γλωσσικού *πλαίσιου* για τις νέες οντότητες. Και τώρα πρέπει να διακρίνουμε δύο είδη ερωτημάτων που αφορούν την ύπαρξη: πρώτον, ερωτήματα ύπαρξης κάποιων οντοτήτων νέου είδους *μέσα στο πλαίσιο*. Αυτά τα ερωτήματα τα ονομάζουμε *εσωτερικά*. Και δεύτερον, ερωτήματα που αφορούν την ύπαρξη ή αντικειμενικότητα *του συστήματος των οντοτήτων ως ολότητα*, και αυτά τα ονομάζουμε *εξωτερικά*. Τα εσωτερικά ερωτήματα και οι πιθανές απαντήσεις σ' αυτά διατυπώνονται με τη βοήθεια νέων μορφών έκφρασης. Οι απαντήσεις μπορούν να βρεθούν είτε μέσω καθαρά λογικών μεθόδων είτε μέσω εμπειρικών μεθόδων, ανάλογα αν το πλαίσιο είναι λογικό ή εμπειρικό (factual). Τα εξωτερικά ερωτήματα είναι προβληματικού χαρακτήρα και απαιτούν προσεκτικότερη εξέταση.

Ο κόσμος των πραγμάτων. Ας εξετάσουμε ένα παράδειγμα απλούστατου τύπου οντοτήτων που μεταχειριζόμαστε στην καθημερινή γλώσσα: το χωρο-χρονικά διατεταγμένο σύστημα των παρατηρούμενων πραγμάτων και συμβάντων. Αν δεχτούμε τη γλώσσα των πραγμάτων μαζί με το πλαίσιο γι' αυτά, μπορούμε να διατυπώσουμε ερωτήσεις και να δώσουμε απαντήσεις: λ.χ. «Υπάρχει ένα κομμάτι άσπρο χαρτί στο γραφείο μου;», «Έζησε πραγματικά ο βασιλιάς Αρθούρος;», «Οι μονόκεροι και οι κένταυροι είναι πραγματικά ή φανταστικά όντα;» κ.ο.κ. Αυτά τα ερωτήματα θα απαντηθούν με εμπειρικές έρευνες. Τα αποτελέσματα των παρατηρήσεων

θα εκτιμηθούν σύμφωνα με κάποιους κανόνες, ανάλογα δηλαδή αν αποτελούν μαρτυρία υπέρ ή εναντίον κάποιων απαντήσεων. (Η διαδικασία αποτίμησης αποτελεί συνήθως ζήτημα ρουτίνας, όχι σκόπιμη ορθολογική διαδικασία. Αλλά είναι δυνατόν, σε μια ορθολογική ανασυγκρότηση, να δώσουμε σαφείς κανόνες για την αποτίμηση. Αυτό θα ήταν ένα από τα κύρια εγχειρήματα μιας καθαρής επιστημολογίας – σε αντιδιαστολή προς μια ψυχολογική γνωσιοθεωρία.) Η έννοια της ύπαρξης που εμφανίζεται στα εσωτερικά ερωτήματα είναι εμπειρική, επιστημονική, μη μεταφυσική έννοια. Το να αναγνωρίσουμε κάτι ως πραγματικό αντικείμενο ή συμβάν σημαίνει να πετύχουμε να το ενσωματώσουμε στο σύστημα των πραγμάτων σε μια καθορισμένη χωρο-χρονική θέση, έτσι ώστε να ταιριάζει με τα άλλα πράγματα που αναγνωρίζουμε ως πραγματικά, σύμφωνα με τους κανόνες του πλαισίου.

Από τα ερωτήματα αυτά πρέπει να διακρίνουμε το εξωτερικό ερώτημα που αφορά την ύπαρξη (reality) του ίδιου του κόσμου των πραγμάτων. Σε αντίθεση με τα εσωτερικά ερωτήματα, αυτό το ερώτημα δεν τίθεται από τον μέσο άνθρωπο ούτε από τον επιστήμονα αλλά μόνο από το φιλόσοφο. Οι ρεαλιστές απαντούν καταφατικά, οι υποκειμενικοί ιδεαλιστές αρνητικά και έτσι η διαμάχη συνεχίζεται για αιώνες τώρα χωρίς να λύνεται. Και δεν μπορεί να λυθεί επειδή διατυπώνεται λανθασμένα. Κάτι είναι πραγματικό, με την επιστημονική έννοια σημαίνει ότι είναι στοιχείο του συστήματος: έτσι, η έννοια, αυτή δεν μπορεί να εφαρμοστεί στο ίδιο το σύστημα. Αυτοί που θέτουν το ερώτημα της ύπαρξης του ίδιου του κόσμου των πραγμάτων έχουν ίσως στο νου τους όχι ένα θεωρητικό ερώτημα όπως φαίνεται από τον τρόπο διατύπωσής του, αλλά μάλλον ένα πρακτικό ερώτημα που αφορά στην επιλογή της δομής της γλώσσας μας. Πρέπει να

επιλέξουμε αν θα δεχτούμε, και αν θα χρησιμοποιήσουμε, τις μορφές έκφρασης στο υπό συζήτηση πλαίσιο.

Στην περίπτωση αυτού του συγκεκριμένου παραδείγματος, δεν υπάρχει συνήθως καμία σκόπιμη επιλογή, επειδή όλοι μας έχουμε αποδεχτεί τη γλώσσα των πραγμάτων από πολύ νωρίς στη ζωή μας. Όμως μπορούμε να το θεωρήσουμε ως ζήτημα επιλογής με την εξής σημασία: είμαστε ελεύθεροι είτε να συνεχίσουμε είτε να παύσουμε να χρησιμοποιούμε αυτή τη γλώσσα· στη δεύτερη περίπτωση, θα περιοριζόμασταν σε μια γλώσσα των αισθητηριακών δεδομένων και άλλων «φαινομενικών» οντοτήτων, ή θα κατασκευάζαμε μια άλλη γλώσσα των πραγμάτων με διαφορετική δομή, ή, τελικά θα σταματούσαμε να μιλούμε εντελώς. Αν κάποιος αποφασίσει να δεχτεί τη γλώσσα των πραγμάτων, τότε δεν υπάρχει καμιά αντίρρηση εναντίον του επειδή δέχεται τον κόσμο των πραγμάτων. Αλλά αυτό δεν πρέπει να ερμηνευθεί σαν να εσήμαινε ότι πιστεύει στην ύπαρξη του κόσμου των πραγμάτων· δεν υπάρχει μια τέτοια πίστη, βεβαίωση ή υπόθεση, διότι δεν πρόκειται για θεωρητικό ερώτημα. Το να δεχτούμε τον κόσμο των πραγμάτων δεν σημαίνει τίποτε περισσότερο από το να δεχτούμε μια ορισμένη μορφή γλώσσας, με άλλες λέξεις, να δεχτούμε κανόνες σχηματισμού προτάσεων και κανόνες ελέγχου, αποδοχής ή απόρριψης των προτάσεων. Η αποδοχή του κόσμου των πραγμάτων οδηγεί επίσης, με βάση τις παραπάνω παρατηρήσεις, στην αποδοχή, πίστη και βεβαίωση κάποιων προτάσεων. Αλλά η θέση για την ύπαρξη του κόσμου των πραγμάτων δεν μπορεί να διατυπωθεί στη γλώσσα των πραγμάτων, ή, απ' ό,τι φαίνεται, σε οποιαδήποτε άλλη θεωρητική γλώσσα.

Η απόφαση να δεχτούμε τη γλώσσα των πραγμάτων, μολονότι η ίδια δεν είναι γνωστικής φύσεως, θα επηρεαζόταν

παρόλα αυτά από τη θεωρητική γνώση, ακριβώς όπως οποιαδήποτε άλλη σκόπιμη απόφασή μας που αφορά την αποδοχή γλωσσικών ή άλλων κανόνων. Ο σκοπός για τον οποίο πρόκειται να χρησιμοποιήσουμε τη γλώσσα, λ.χ., ο σκοπός της μετάδοσης γνώσης που αφορά τον κόσμο, θα καθορίζει ποιοι παράγοντες σχετίζονται με την απόφαση. Η αποτελεσματικότητα, γονιμότητα και απλότητα της χρήσης της γλώσσας των πραγμάτων μπορεί να είναι ένας από αυτούς τους παράγοντες. Και τα ερωτήματα που αφορούν αυτές τις ποιότητες είναι πραγματικά θεωρητικής φύσεως. Αλλά αυτά τα ερωτήματα δεν ταυτίζονται με το ερώτημα του ρελισμού. Δεν είναι ερωτήματα του τύπου «ναι» ή «όχι» αλλά ερωτήματα βαθμού. Η γλώσσα των πραγμάτων στη συνήθη μορφή λειτουργεί πραγματικά με υψηλό βαθμό αποτελεσματικότητας για τους περισσότερους σκοπούς της καθημερινής ζωής. Πρόκειται για γεγονός που βασίζεται στο περιεχόμενο των εμπειριών μας. Όμως θα ήταν λάθος να περιγράψουμε αυτή την κατάσταση λέγοντας: «Το γεγονός ότι η γλώσσα των πραγμάτων είναι αποτελεσματική αποτελεί μαρτυρία που επιβεβαιώνει την ύπαρξη (reality) του κόσμου των πραγμάτων». Θα ήταν καλύτερα να πούμε: «Αυτό το γεγονός μας υποδεικνύει να δεχτούμε τη γλώσσα των πραγμάτων».

Το σύστημα των αριθμών. Ως παράδειγμα συστήματος λογικής μάλλον παρά εμπειρικής φύσεως ας λάβουμε το σύστημα των φυσικών αριθμών. Το πλαίσιο αυτού του συστήματος κατασκευάζεται εισάγοντας στη γλώσσα νέες εκφράσεις, με κατάλληλους κανόνες: εισάγουμε

(1) αριθμητικές λέξεις όπως «πέντε», και προτάσεις όπως «υπάρχουν πέντε βιβλία στο τραπέζι»

(2) το γενικό όρο «αριθμός» για τις νέες οντότητες, και προτάσεις όπως «το πέντε είναι αριθμός»

(3) εκφράσεις για τις ιδιότητες των αριθμών (λ.χ. «περιττός», «πρώτος»), σχέσεις (όπως «μεγαλύτερος από») και συναρτήσεις (λ.χ. «και») και προτάσεις (όπως «δύο και τρία κάνει πέντε»).

(4) αριθμητικές μεταβλητές («n», «n», κ.λ.π.) και ποσοδείκτες για καθολικές προτάσεις («για κάθε n...») και υπαρκτικές προτάσεις («υπάρχει n τέτοιο ώστε...») μαζί με τους συνήθεις κανόνες παραγωγής.

Εδώ πάλι υπάρχουν εσωτερικά ερωτήματα, όπως «υπάρχει πρώτος αριθμός μεγαλύτερος από το εκατό;». Όμως, εδώ οι απαντήσεις δεν θα προκύψουν με τη βοήθεια εμπειρικών ερευνών αλλά μάλλον με τη βοήθεια λογικών αναλύσεων που βασίζονται στους κανόνες που αφορούν τις νέες εκφράσεις. Συνεπώς εδώ οι απαντήσεις είναι αναλυτικές, δηλαδή λογικά αληθείς προτάσεις.

Ποια είναι τώρα η φύση του φιλοσοφικού ερωτήματος που αφορά την ύπαρξη ή την πραγματικότητα των αριθμών; Κατ' αρχήν, υπάρχει το εσωτερικό ερώτημα το οποίο, μαζί με την καταφατική απάντηση, μπορεί να διατυπωθεί με νέους όρους: «Υπάρχουν αριθμοί», ή πιο ρητά «Υπάρχει κάποιο n τέτοιο ώστε το n είναι αριθμός». Αυτή η πρόταση συνάγεται από την αναλυτική πρόταση «το πέντε είναι αριθμός» και, συνεπώς, είναι και η ίδια αναλυτική. Επιπλέον είναι μάλλον τετριμμένη – σε αντίθεση με την πρόταση «Υπάρχει πρώτος αριθμός μεγαλύτερος από το ένα εκατομμύριο», η οποία είναι επίσης αναλυτική αλλά κάθε άλλο παρά τετριμμένη πρόταση – επειδή δεν λέει τίποτε περισσότερο από το ότι το νέο σύστημα δεν είναι κενό· τούτο όμως φαίνεται αμέσως από τον κανόνα που καθορίζει ότι λέξεις όπως «πέντε» μπορούν να αντικαταστήσουν τις νέες μεταβλητές. Συνεπώς, κανείς από αυτούς που εννοούσε την ερώτηση «Υπάρχουν αριθμοί;» με την εσω-

τερική σημασία δεν θα την βεβαίωνα, ή ακόμη δεν θα επιχειρούσε σοβαρά να απαντήσει αρνητικά. Είναι λοιπόν εύλογο να υποθέσουμε ότι αυτοί οι φιλόσοφοι που χειρίζονται το ερώτημα της ύπαρξης των αριθμών ως σοβαρό φιλοσοφικό ερώτημα και καταγίνονται με μακροσκελή επιχειρήματα προς τη μία ή την άλλη κατεύθυνση δεν έχουν στο νου τους το εσωτερικό ερώτημα. Πραγματικά, εάν τους ρωτούσαμε: «Εννοείτε το ερώτημα αν το θεωρητικό πλαίσιο των αριθμών, εφόσον το δεχόμαστε, θα βρισκόταν ότι είναι κενό ή όχι;», ίσως απαντούσαν: «Καθόλου, εννοούμε το ερώτημα που προηγείται της αποδοχής του θεωρητικού πλαισίου». Ίσως επιχειρούσαν να εξηγήσουν τί εννοούν λέγοντας πως πρόκειται για ερώτημα που αφορά το οντολογικό καθεστώς (status) των αριθμών· το ερώτημα δηλαδή είναι αν οι αριθμοί έχουν κάποιο μεταφυσικό χαρακτηριστικό που ονομάζεται ύπαρξη (reality) (αλλά ένα είδος ιδεατής ύπαρξης, διαφορετικής από την υλική ύπαρξη του κόσμου των πραγμάτων), ή ύπαρξη (subsistence), ή υπόσταση (status) «ανεξαρτήτων οντοτήτων». Δυστυχώς, αυτοί οι φιλόσοφοι δεν διατύπωσαν ως τώρα το ερώτημα με τη βοήθεια της συνήθους επιστημονικής γλώσσας. Συνεπώς, η απόφασή μας πρέπει να είναι ότι δεν πέτυχαν να δώσουν στο εξωτερικό ερώτημα και στις πιθανές απαντήσεις γνωστικό περιεχόμενο. Αλλά μέχρι, και εφόσον επιχειρήσουν να δώσουν μια σαφή γνωστική ερμηνεία εμείς δικαιολογούμε να υποψιαζόμαστε ότι το ερώτημά τους είναι ψευδο-ερώτημα, δηλαδή ένα ερώτημα που συγκαλύπτει ένα θεωρητικό ερώτημα, ενώ στην πραγματικότητα δεν είναι θεωρητικό· στην παρούσα περίπτωση πρόκειται για το πρακτικό πρόβλημα αν θα ενσωματώσουμε στη γλώσσα τις νέες γλωσσικές μορφές που συγκροτούν το πλαίσιο των αριθμών.

Το σύστημα των αποφάνσεων*. Εισάγονται νέες μεταβλητές «p», «q» κ.λπ. σύμφωνα με τον κανόνα: κάθε (δηλωτική) γραμματική πρόταση μπορεί να αντικατασταθεί από μια τέτοια μεταβλητή· στις γραμματικές αυτές προτάσεις περιλαμβάνονται ακόμη, πέρα από τις προτάσεις της γλώσσας των πραγμάτων, όλες οι γενικές προτάσεις με μεταβλητές οποιουδήποτε είδους που τυχόν εισήχθησαν στη γλώσσα. Εισάγεται ακόμη ο γενικός όρος «απόφαση». «Η p είναι απόφαση» μπορεί να οριστεί με τη βοήθεια του τύπου «p ή όχι p» (ή με τη βοήθεια οποιασδήποτε άλλης προτασιακής μορφής που παράγει αναλυτικές μόνο προτάσεις.) Συνεπώς, κάθε γραμματική πρόταση του τύπου «... είναι απόφαση» (όπου στο κενό βάζουμε οποιαδήποτε πρόταση) είναι αναλυτική. Αυτό ισχύει, λόγου χάρη, για την πρόταση:

(α) Το Σικάγο είναι μεγάλη πόλη είναι απόφαση.

(Εδώ, αδιαφορούμε για το γεγονός ότι σύμφωνα με τους κανόνες της γραμματικής το υποκείμενο μιας άλλης πρότασης απαιτείται να είναι όχι απλώς πρόταση αλλά μια ειδι-

* Για να διαφοροποιήσουμε στα ελληνικά τον όρο proposition από την (γραμματική) πρόταση (sentence), αποδίδουμε τον όρο proposition ως απόφαση. [Σημείωση του επιμελητή]

κή πρόταση. Συνεπώς αντί της (α) θα έπρεπε να πούμε: «Ότι το Σικάγο είναι μεγάλη πόλη είναι απόφαση». Εισάγονται επίσης κατηγορήματα των οποίων τα ορίσματα είναι προτάσεις· αυτά μπορεί να είναι εκτασιακά (δηλαδή, οι συνήθεις συναρτήσεις αλήθειας) είτε όχι (λ.χ. τροπικά κατηγορήματα όπως «δυνατόν», «αναγκαίο» κ.λπ.). Με τη βοήθεια των νέων μεταβλητών σχηματίζονται νέες προτάσεις, όπως λ.χ.:

(β) Για κάθε p, p ή όχι p,

(γ) Υπάρχει p τέτοιο ώστε p δεν είναι αναγκαίο και όχι p δεν είναι αναγκαίο,

(δ) Υπάρχει p τέτοιο ώστε p είναι απόφαση.

Τα (γ), (δ) είναι εσωτερικά ερωτήματα ύπαρξης. Η δήλωση «υπάρχουν αποφάνσεις» μπορεί να νοηθεί με τη σημασία της (δ)· στην περίπτωση αυτή είναι αναλυτική και μάλιστα τετριμμένη (αφού συνάγεται από την (α)). Εάν όμως η δήλωση νοηθεί ως εξωτερικό ερώτημα τότε δεν έχει γνωστικό περιεχόμενο.

Έχει σημασία να προσέξουμε ότι το σύστημα των κανόνων των γλωσσικών εκφράσεων του προτασιακού πλαισίου (του οποίου σκιαγραφήσαμε εδώ μερικούς κανόνες) επαρκεί για την εισαγωγή του πλαισίου. Οποιαδήποτε περαιτέρω εξήγηση ως προς τη φύση των αποφάνσεων (δηλαδή, τα στοιχεία του συστήματος, οι τιμές των μεταβλητών «p», «q», κ.λπ.) δεν είναι θεωρητικά αναγκαία, επειδή, αν είναι ορθή, συνάγεται από τους κανόνες. Λόγου χάρη, είναι οι αποφάνσεις νοητικά συμβάντα (όπως στη θεωρία του Russell); Μια ματιά στους κανόνες δείχνει ότι δεν είναι, διότι αλλιώς οι υπαρκτικές προτάσεις θα είχαν

την μορφή: «Αν η νοητική κατάσταση του ατόμου που θεωρούμε ικανοποιεί τις τάδε συνθήκες, τότε υπάρχει p τέτοιο ώστε ...». Το γεγονός πως στις υπαρκτικές προτάσεις ((γ), (δ)) δεν υπάρχει καμιά αναφορά στις νοητικές συνθήκες δείχνει ότι οι προτάσεις δεν είναι νοητικές οντότητες. Επιπλέον, μια πρόταση ύπαρξης γλωσσικών οντοτήτων (όπως εκφράσεις, τάξεις εκφράσεων κ.λπ.) πρέπει να περιέχει μια αναφορά σε κάποια γλώσσα. Το γεγονός ότι αυτό δεν συμβαίνει με τις υπαρκτικές προτάσεις δείχνει ότι οι αποφάνσεις δεν είναι γλωσσικές οντότητες. Το γεγονός ότι στις προτάσεις αυτές δεν υπάρχει καμιά αναφορά σ' ένα υποκείμενο (παρατηρητής, υποκείμενο που γνωρίζει) (ότι κάτι του είδους «υπάρχει p που είναι αναγκαίο για τον κύριο X ») δείχνει ότι οι αποφάνσεις – και οι ιδιότητές τους, όπως αναγκαιότητα κ.λπ. – δεν είναι υποκειμενικές. Μολονότι, αυστηρά μιλώντας, τέτοιοι ή παρόμοιοι χαρακτηρισμοί δεν είναι αναγκαίοι, στην πράξη όμως μπορούν να είναι χρήσιμοι. Αν πάντως δοθούν, πρέπει να γίνουν κατανοητοί όχι ως συστατικά μέρη του συστήματος αλλά απλώς ως περιθωριακές σημειώσεις που αποσκοπούν να δώσουν στους αναγνώστες χρήσιμους υπαινιγμούς ή βολικές εικονικές συνδέσεις που θα τους διευκολύνουν καλύτερα από τους κανόνες του συστήματος στο να μάθουν τη χρήση των εκφράσεων. Μια τέτοια επεξήγηση θα ήταν παρόμοια με εξω-συστηματικές επεξηγήσεις που ο φυσικός δίνει σ' έναν αρχάριο. Θα μπορούσε να του πει, λόγου χάρη, να φανταστεί τα άτομα ενός αερίου σαν μικρές μπάλες που κινούνται με πολύ μεγάλη ταχύτητα, ή να φανταστεί το ηλεκτρομαγνητικό πεδίο και τις ταλαντώσεις του σαν ελαστικές δονήσεις και πιέσεις στον αιθέρα. Στην πραγματικότητα όμως, ό,τι μπορούμε να πούμε με ακρίβεια για τα άτομα ή

το πεδίο περιέχονται έμμεσα στους φυσικούς νόμους της θεωρίας μας³.

Το σύστημα των ιδιοτήτων των πραγμάτων. Η γλώσσα των πραγμάτων περιέχει λέξεις όπως «κόκκινο», «σκληρό», «πέτρα», «σπίτι» κ.λπ., λέξεις που χρησιμοποιούνται για την περιγραφή της συγκρότησης των πραγμάτων. Τώρα μπορούμε να εισαγάγουμε νέες μεταβλητές όπως « f », « g » κ.λπ. που αντικαθιστούν αυτές τις λέξεις, και ακόμη και το γενικό

3. Στο βιβλίο μου *Νόημα και Αναγκαιότητα* (1947) ανέπτυξα μια σημασιολογική μέθοδο η οποία θεωρεί τις προτάσεις ως οντότητες που υποδηλώνονται από γραμματικές προτάσεις (πιο συγκεκριμένα, ως σημασίες των προτάσεων). Για να διευκολύνω την κατανόηση της συστηματικής ανάπτυξης, πρόσθεσα μερικές άτυπες, εξω-συστηματικές εξηγήσεις για τη φύση των προτάσεων. Είπα ότι ο όρος «απόφαση» «δεν χρησιμοποιείται ως γλωσσική έκφραση ούτε ως υποκειμενικό νοητικό συμβάν αλλά μάλλον ως κάτι αντικειμενικό το οποίο μπορεί να έχει παραδείγματα στη φύση ... Εφαρμόζουμε τον όρο «απόφαση» σε όλες τις οντότητες ορισμένου λογικού τύπου, δηλαδή σε εκείνες που εκφράζονται με δηλωτικές προτάσεις σε μια γλώσσα» (σ. 27). Μετά από λεπτομερειακή συζήτηση για τη σχέση μεταξύ προτάσεων και πραγματικότητας (facts), πρόσθεσα: «Σκοπός των προηγούμενων επεξηγήσεων ήταν να διευκολύνει την κατανόηση της ιδέας που έχουμε για τις προτάσεις. Εάν όμως κάποιος αναγνώστης βρει αυτές τις εξηγήσεις γριφώδεις αντί για επεξηγηματικές, ή ακόμη απαράδεκτες, μπορεί να τις παραβλέψει εντελώς» (σ. 31). (Δηλαδή ως παραβλέπει αυτές τις εξω-συστηματικές επεξηγήσεις, όχι ολόκληρη τη θεωρία των προτάσεων ως σημασίες των γραμματικών προτάσεων, πράγμα που κατάλαβε ένας κριτικός). Παρόλη την προειδοποίηση, φαίνεται πως μερικοί αναγνώστες που θεώρησαν τις επεξηγήσεις γριφώδεις δεν τις παρέβλεψαν αλλά νόμισαν πως εγείροντας αντιρρήσεις εναντίον τους θα μπορούσαν να ανασκευάσουν τη θεωρία. Αυτή η διαδικασία είναι ανάλογη μ' εκείνη μερικών ανθρώπων οι οποίοι επικρίνοντας (σωστά) τη θεωρία για τον αιθέρα ή άλλες θεωρίες της φυσικής νόμισαν πως την είχαν ανασκευάσει. Ίσως οι συζητήσεις στο παρόν άρθρο θα διαφωτίσουν το ρόλο του συστήματος των γλωσσικών κανόνων για την εισαγωγή ενός πλασίου οντοτήτων από τη μια μεριά και των εξω-συστηματικών επεξηγήσεων για τη φύση των οντοτήτων από την άλλη.

όρο «ιδιότητα». Εισάγονται νέοι κανόνες που επιτρέπουν το σχηματισμό προτάσεων, όπως «το κόκκινο είναι ιδιότητα», «το κόκκινο είναι χρώμα», «αυτά τα δύο κομμάτια χαρτί έχουν τουλάχιστον ένα χρώμα κοινό» (δηλαδή, «υπάρχει ένα f που είναι χρώμα και ....»). Η τελευταία πρόταση είναι εσωτερική βεβαίωση. Είναι εμπειρικής, πραγματικής φύσεως. Όμως η εξωτερική πρόταση, η φιλοσοφική διατύπωση της υπαρξης των ιδιοτήτων – που είναι ειδική περίπτωση του δόγματος της υπαρξης των καθολικών οντοτήτων (universals) – δεν έχει κανένα γνωστικό περιεχόμενο.

Το σύστημα των ακεραίων και ρητών αριθμών. Σε μια γλώσσα που περιέχει το πλαίσιο των φυσικών αριθμών μπορούμε να εισαγάγουμε πρώτα τους (θετικούς και αρνητικούς) ακεραίους ως σχέσεις μεταξύ φυσικών αριθμών, και κατόπιν τους ρητούς αριθμούς ως σχέσεις μεταξύ ακεραίων. Αυτό σημαίνει ότι εισάγουμε νέους τύπους μεταβλητών, εκφράσεις που τις αντικαθιστούν, και τους γενικούς όρους «ακέραιος» και «ρητός αριθμός».

Το σύστημα των πραγματικών αριθμών. Στη βάση των ρητών αριθμών εισάγονται οι πραγματικοί αριθμοί ως τάξεις ειδικού τύπου (τμήματα) ρητών αριθμών (σύμφωνα με τη μέθοδο που ανέπτυξαν ο Dedekind και ο Frege). Εδώ πάλι εισάγεται νέος τύπος μεταβλητών, εκφράσεις που αντικαθιστούν αυτές τις λέξεις (λ.χ. « $\sqrt{2}$ »), και ο γενικός όρος «πραγματικός αριθμός».

Το χωρο-χρονικό σύστημα συντεταγμένων της φυσικής. Οι νέες οντότητες είναι τα χωρο-χρονικά σημεία. Το καθένα από αυτά είναι μια διατεταγμένη τετράδα τεσσάρων πραγματικών αριθμών, που ονομάζονται συντεταγμένες, με τρεις χωρικές συντεταγμένες και μία χρονική. Η φυσική κατάσταση ενός χωρο-χρονικού σημείου ή μιας περιοχής περιγράφεται με τη βοήθεια ποιοτικών κατηγορημάτων (λ.χ.

«καυτός»), ή αποδίδοντας αριθμούς ως τιμές φυσικών μεγεθών (λ.χ. μάζα, θερμοκρασία κ.λ.π.). Το βήμα από τον κόσμο των πραγμάτων (ο οποίος δεν περιέχει χωρο-χρονικά σημεία αλλά μόνο αντικείμενα που καταλαμβάνουν έκταση με χωρικές και χρονικές σχέσεις μεταξύ τους) στο φυσικό σύστημα συντεταγμένων είναι ζήτημα δικής μας απόφασης. Ορισμένες επιλογές μας, μολονότι δεν είναι ζήτημα θεωρητικό, υποδεικνύονται από τη θεωρητική γνώση – λογική ή εμπειρική. Παράδειγμα, η επιλογή των πραγματικών αριθμών αντί των ρητών ή των ακεραίων ως συντεταγμένων δεν καθορίζεται τόσο από τα γεγονότα της εμπειρίας όσο και από την απαίτηση για μαθηματική απλότητα. Αν περιοριζόμασταν στις ρητές συντεταγμένες τούτο δεν θα βρισκόταν σε σύγκρουση με την εμπειρική γνώση που έχουμε, επειδή το αποτέλεσμα οποιασδήποτε μέτρησης είναι ρητός αριθμός. Όμως, αυτό θα εμπόδιζε τη χρησιμοποίηση της συνήθους γεωμετρίας (που λέει λ.χ. ότι η διαγώνιος τετραγώνου με πλευρά 1 είναι ίση με $\sqrt{2}$) και θα οδηγούσε σε μεγάλες περιπλοκές. Από την άλλη μεριά, η απόφασή μας να χρησιμοποιήσουμε τρεις αντί για δύο ή τέσσερις χωρικές συντεταγμένες επιβάλλεται – αλλά όχι αναγκαστικά – από τα αποτελέσματα των συνήθων παρατηρήσεων. Αν κάποια γεγονότα που παρατηρήθηκαν σε πνευματιστική συγκέντρωση (seance), λ.χ. μια μπάλα που βγαίνει έξω από ένα κλειστό κουτί, επιβεβαιώνονταν πέρα από κάθε λογική αμφιβολία, τότε θα ήταν ίσως σκόπιμο να χρησιμοποιήσουμε τέσσερις χωρικές συντεταγμένες. Τα εσωτερικά ερωτήματα εδώ είναι, γενικά, εμπειρικά ερωτήματα που πρέπει να απαντηθούν μέσω εμπειρικών ερευνών. Από την άλλη μεριά, τα εξωτερικά ερωτήματα που αφορούν την πραγματικότητα του φυσικού χώρου και του φυσικού χρόνου είναι ψευδο-ερωτήματα. Ένα ερώτημα όπως «Υπάρχουν πραγματικά χωρο-

χρονικά σημεία;» είναι αμφίσημο. Μπορεί να νοηθεί ως εσωτερικό ερώτημα· οπότε η καταφατική απάντηση είναι αναλυτική και τετριμμένη. Ή, μπορεί να νοηθεί ως εξωτερικό ερώτημα: «Θα εισαγάγουμε το τάδε είδος μορφών στη γλώσσα μας;»· στην περίπτωση αυτή, το ερώτημα δεν είναι θεωρητικό αλλά πρακτικό, είναι ζήτημα επιλογής μάλλον παρά βεβαίωσης, οπότε η προτεινόμενη διατύπωση θα ήταν παραπλανητική. Ή, τελικά, μπορεί να νοηθεί με την παρακάτω σημασία: «Είναι οι εμπειρίες μας τέτοιες ώστε η χρησιμοποίηση των γλωσσικών μορφών στην περίπτωσή μας να είναι σκόπιμη και γόνιμη;» Αυτό είναι ένα θεωρητικό ερώτημα πραγματικής, εμπειρικής φύσεως. Αλλά είναι ζήτημα βαθμού: συνεπώς, η διατύπωση «Υπάρχουν πραγματικά χώρο-χρονικά σημεία ή όχι;» θα ήταν ανεπαρκής.

3. Τι σημαίνει η αποδοχή οντοτήτων ενός ορισμένου τύπου;

Ας ανακεφαλαιώσουμε τώρα τα ουσιώδη χαρακτηριστικά που εμφανίζονται στην περίπτωση εισαγωγής νέων οντοτήτων, και που είναι κοινά στα διάφορα παραδείγματα που εκθέσαμε πιο πάνω.

Η αποδοχή νέου είδους οντοτήτων παριστάνεται στη γλώσσα με την εισαγωγή ενός πλαισίου με εκφράσεις νέων μορφών, και που πρόκειται να χρησιμοποιηθούν σύμφωνα με νέους κανόνες. Μπορεί να εισαχθούν νέα ονόματα για τις επιμέρους οντότητες που ήδη εισήχθησαν αλλά ίσως μερικά από τα ονόματα εμφανίζονται ήδη στη γλώσσα, πριν από την εισαγωγή του νέου πλαισίου. (Έτσι, λόγου χάρη, η γλώσσα των πραγμάτων ασφαλώς περιέχει λέξεις του τύπου «γαλάζιος», «σπίτι», πριν ακόμη εισαχθεί το πλαίσιο των ιδιοτήτων· μπορεί ακόμη να περιέχει λέξεις όπως «δέκα» σε

προτάσεις του τύπου «έχει δέκα δάκτυλα», πριν ακόμη εισαχθεί το πλαίσιο των αριθμών). Το τελευταίο γεγονός δείχνει ότι η εμφάνιση σταθερών όρων του υπό συζήτηση τύπου –θεωρουμένων ως ονομάτων οντοτήτων νέου τύπου μετά από την εισαγωγή του νέου πλαισίου– δεν είναι ασφαλής ένδειξη της αποδοχής των νέου τύπου οντοτήτων. Συνεπώς, η εισαγωγή αυτών των σταθερών όρων δεν πρέπει να θεωρηθεί ως ουσιαστικό βήμα στην εισαγωγή του πλαισίου. Δύο ουσιαστικά βήματα είναι μάλλον τα παρακάτω: πρώτον, η εισαγωγή ενός γενικού όρου, ενός κατηγορήματος ανωτέρας τάξεως, για τις νέες οντότητες που μας επιτρέπει να προσδιορίσουμε αν μια ορισμένη οντότητα ανήκει ή όχι σε αυτό τον τύπο (λ.χ. «το κόκκινο είναι ιδιότητα», «το πέντε είναι αριθμός»). Δεύτερον, η εισαγωγή μεταβλητών νέου τύπου. Οι νέες οντότητες είναι τιμές αυτών των μεταβλητών: οι σταθεροί όροι (και οι κλειστές σύνθετες εκφράσεις, αν υπάρχουν) αντικαθίστανται από αυτές τις μεταβλητές⁴. Με τη βοήθεια των μεταβλητών μπορούμε να διατυπώσουμε γενικές προτάσεις που αφορούν τις νέες οντότητες.

Μόλις εισαχθούν στη γλώσσα οι νέες μορφές μπορούμε με τη βοήθειά τους, κατόπιν, να διατυπώσουμε εσωτερικά ερωτήματα, και πιθανές απαντήσεις σ' αυτά. Ένα τέτοιο ερώτημα μπορεί να είναι είτε εμπειρικό είτε λογικό – συνε-

4. Ο W.V. Quine ήταν ο πρώτος που αναγνώρισε τη σημασία της εισαγωγής μεταβλητών για να δηλώσουμε τις οντότητες που δεχόμαστε. «Η οντολογία με την οποία μας δεσμεύει η χρήση μιας γλώσσας περιέχει απλώς στα όλα τα αντικείμενα ... που διατρέχουν τις τιμές των μεταβλητών». (W.V. Quine, «Notes on existence and necessity», *Journal of Phil.* 40 (1943), 113-127: 118, επίσης του ίδιου «Designation and existence», *Journal of Phil.* 36 (1939), 702-709 και «On universals», *Journal of Symbolic Logic* 12 (1947), 74-84.

πώς, μια αληθής απάντηση θα είναι ή εμπειρικά αληθής ή αναλυτική.

Πρέπει να διακρίνουμε σαφώς τα εσωτερικά ερωτήματα από τα εξωτερικά που είναι φιλοσοφικά ερωτήματα και αφορούν την ύπαρξη ή την πραγματικότητα του συνολικού συστήματος των νέων οντοτήτων. Πολλοί φιλόσοφοι θεωρούν ότι ένα τέτοιο ερώτημα είναι ερώτημα οντολογικό το οποίο πρέπει να τεθεί και να απαντηθεί πριν από την εισαγωγή των νέων γλωσσικών μορφών. Πιστεύουν ότι η εισαγωγή των τελευταίων είναι νόμιμη μόνον εφόσον μπορεί να αιτιολογηθεί μέσω μιας οντολογικής διαίσθησης που θα επιτρέψει να απαντήσουμε καταφατικά στο ερώτημα αυτό. Σε αντίθεση με αυτή την άποψη εμείς υποστηρίζουμε ότι η εισαγωγή νέων τρόπων ομιλίας δεν απαιτεί καμιά θεωρητική αιτιολόγηση επειδή δεν συνεπάγεται καμιά βεβαίωση για την ύπαρξη. Μπορούμε ακόμη να μιλούμε (και το έχουμε κάνει) για «αποδοχή νέων οντοτήτων» αφού αυτός ο τρόπος ομιλίας συνηθίζεται, αλλά πρέπει να προσέξουμε: αυτή η φράση δεν σημαίνει για μας τίποτα περισσότερο από την αποδοχή ενός νέου πλαισίου, δηλαδή νέων γλωσσικών μορφών. Προπάντων, η φράση αυτή δεν πρέπει να ερμηνευθεί ως αναφορά σε μια αποδοχή, πεποίθηση ή βεβαίωση της «ύπαρξης των οντοτήτων». Τέτοιο θέμα δεν υπάρχει! Η επιζητούμενη διατύπωση της ύπαρξης του συστήματος των οντοτήτων είναι μια ψευδοπρόταση χωρίς κανένα γνωστικό περιεχόμενο. Ασφαλώς, στο σημείο αυτό, πρέπει να αντιμετωπίσουμε ένα σοβαρό ερώτημα (είναι πρακτικό, όχι θεωρητικό ερώτημα): Πρόκειται για το αν θα αποδεχθούμε ή όχι τις νέες γλωσσικές μορφές. Η αποδοχή τους δεν μπορεί να κριθεί ως αληθής ή ψευδής επειδή δεν είναι καν βεβαίωση. Αυτό που μπορεί να κριθεί είναι μόνο εάν η αποδοχή τους είναι περισσότερο ή λιγότερο πρόσφορη, γόνιμη και βοηθητική για το σκοπό

που εισάγεται στη γλώσσα. Κρίσεις αυτού του τύπου μας παρέχουν κίνητρα να αποφασίσουμε αν θα αποδεχθούμε ή θα απορρίψουμε αυτό το είδος των οντοτήτων⁵.

Έτσι είναι σαφές ότι η αποδοχή ενός γλωσσικού πλαισίου δεν πρέπει να θεωρηθεί ότι συνεπάγεται ένα μεταφυσικό δόγμα για την ύπαρξη των υπό συζήτηση οντοτήτων. Η παραμέληση αυτής της σοβαρής διάκρισης μου φαίνεται πως είναι ο λόγος για τον οποίο ορισμένοι σύγχρονοι νομιναλιστές ονομάζουν την αποδοχή μεταβλητών αφηρημένου τύπου «πλατωνισμό»⁶. Πρόκειται, στην καλύτερη περίπτωση,

5. Για ένα εντελώς συναφές επιχείρημα σ' αυτά τα ζητήματα βλέπε τις λεπτομερειακές συζητήσεις στο H. Feigl, «Existential Hypotheses», *Phil. of Science* 17 (1950), 35-62.
6. Βλ. P. Bernays, «Sur platonisme dans les mathématiques», *L'Enseignement math.* 34 (1935), 52-69, Quine 1939, 1943, 1947 στην προηγούμενη υποσημείωση, και του ιδίου «On what there is», *Review of Metaphysics* 2 (1948), 21-38. Ο Quine δεν αναγνωρίζει τη διάκριση που έκανα πιο πάνω επειδή σύμφωνα με τη γενική του θεώρηση δεν υπάρχουν σαφείς διαχωριστικές γραμμές/όρια μεταξύ λογικής αλήθειας και εμπειρικής αλήθειας (factual), μεταξύ ερωτημάτων που αφορούν το νόημα και αυτών που αφορούν τα πράγματα, μεταξύ αποδοχής της δομής μιας γλώσσας και αποδοχής μιας βεβαίωσης που διατυπώνεται στη γλώσσα. Αυτή η ιδέα, η οποία φαίνεται να αποκλίνει αισθητά από την τρέχουσα πρακτική, εξηγείται στο άρθρο του Quine «Semantics», *Proc. Amer. Acad. of Arts and Sciences* 80 (1951), 90-96. Όταν ο Quine εξετάζει τη δική μου σύλληψη των μαθηματικών που είναι γνωστή ως λογικισμός και που προέρχεται από τον Frege και τον Russell, και τον «πλατωνικό ρεαλισμό» (Quine 1948, 33), με αυτό δεν εννοεί (σύμφωνα με επικοινωνία που είχα μαζί του) να μου αποδώσει συμφωνία με τον Πλάτωνα και τα μεταφυσικά δόγματα για τα καθόλου όντα, αλλά απλώς αναφέρεται στο γεγονός ότι δέχομαι μια γλώσσα μαθηματικών που περιέχει μεταβλητές ανωτέρων επιπέδων. Όσον αφορά τη βασική μου στάση σχετικά με την επιλογή μιας γλωσσικής μορφής (μια «οντολογία» στην ορολογία του Quine, η οποία σε μένα φαίνεται παραπλανητική), φαίνεται να υπάρχει συμφωνία μεταξύ μας: «η προφανής συμβουλή είναι ανεκτικότητα και πειραματικό πνεύμα» (Quine 1948, 38).

για εξαιρετικά παραπλανητική ορολογία. Μας οδηγεί στο άτοπο συμπέρασμα ότι η θέση εκείνου που αποδέχεται τη γλώσσα της φυσικής, εμπλουτισμένη με μεταβλητές για τους πραγματικούς αριθμούς (ως γλώσσα επικοινωνίας, όχι απλώς ως λογισμό), θα έπρεπε να καλείται πλατωνιστική - ακόμη και αν αυτός ήταν ένας αυστηρός εμπειριστής που απορρίπτει την πλατωνική μεταφυσική.

Εδώ θα ήθελα να παρεμβάλω μια σύντομη ιστορική παρατήρηση. Το ότι τα ερωτήματα που καλέσαμε εξωτερικά δεν έχουν γνωστικό περιεχόμενο ήταν ένα γεγονός που αναγνωρίστηκε και τονίστηκε ήδη από τον Κύκλο της Βιέννης υπό την καθοδήγηση του Moritz Schlick, την ομάδα από την οποία προέκυψε το κίνημα του λογικού εμπειρισμού. Επηρεασμένος από τις ιδέες του L. Wittgenstein, ο Κύκλος απέρριψε και τη θέση για την ύπαρξη του εξωτερικού κόσμου και τη θέση για την ανυπαρξία του ως ψευδοπροτάσεις⁷. Έκανε το ίδιο πράγμα αναφορικά με τη θέση για την ύπαρξη των καθολικών οντοτήτων (universals) - οι αφηρημένες οντότητες, στην ορολογία μας, και με τη νομιναλιστική θέση ότι αυτά δεν είναι πραγματικά, και ότι τα ονόματά τους δεν είναι ονόματα κάποιων πραγμάτων παρά απλώς flatus vocis. (Είναι φανερό ότι η άρνηση μιας ψευδοπρότασης δεν μπορεί παρά να είναι η ίδια ψευδοπρόταση.) Συνεπώς, δεν είναι σωστό να κατατάξουμε τα μέλη του Κύκλου της Βιέννης στους νομιναλιστές - κάτι που γίνεται συχνά. Ωστόσο, αν κοιτάξουμε το βασικό επιστημονικό, αντιμεταφυσικό

7. Βλ. R. Carnap, *Scheinprobleme in der Philosophie* (1928), στο *The Logical Structure of the World*, University of California Press 1967, 301- 343 και M. Schlick, *Positivismus und Realismus* (1928), *Gesammelte Aufsätze*, Wien 1938.

προσανατολισμό των περισσότερων νομιναλιστών (και το ίδιο ισχύει για πολλούς υλιστές και ρεαλιστές με τη νεότερη σημασία), αδιαφορώντας για κάποιες κατά καιρούς ψευδοθεωρητικές διατυπώσεις, τότε ασφαλώς είναι σωστό να πούμε ότι ο Κύκλος της Βιέννης ήταν πολύ κοντά με αυτούς εδώ τους φιλόσοφους παρά με τους αντιπάλους τους.

4. Αφηρημένες οντότητες στη σημασιολογία

Το πρόβλημα της νομιμότητας και του καθεστώτος (status) των αφηρημένων οντοτήτων οδήγησε πρόσφατα ξανά σε επίμαχες συζητήσεις στο χώρο της σημασιολογίας. Σε μια σημασιολογική ανάλυση του νοήματος συχνά λέγεται ότι ορισμένες εκφράσεις της γλώσσας υποσημαίνουν (ονομάζουν, δηλώνουν ή υποδηλώνουν) κάποιες εξω-γλωσσικές οντότητες⁸. Στο βαθμό που περιοριζόμαστε σε φυσικά πράγματα και συμβάντα (το Σικάγο, ο θάνατος του Καίσαρα) ως σημααινόμενα (σημαινόμενες οντότητες), κανένα σοβαρό πρόβλημα δεν προκύπτει. Αλλά σοβαρές αντιρρήσεις έχουν διατυπωθεί από μερικούς εμπειριστές για αφηρημένες οντότητες ως σημααινόμενα, αντιρρήσεις δηλαδή εναντίον προτάσεων της σημασιολογίας του ακόλουθου τύπου:

8. Βλ. R. Carnap, *Introduction to Semantics*, Cambridge, Mass., 1943 και Carnap 1988. Η διάκριση που έχω κάνει στο τελευταίο βιβλίο ανάμεσα στη μέθοδο του ονομάζειν (name-relation) και τη μέθοδο της σημασίας και της έκτασης (intension and extension) δεν είναι ουσιαστική για την παρούσα συζήτηση. Ο όρος «υποδήλωση» (designation) χρησιμοποιείται στο παρόν άρθρο με έναν ουδέτερο τρόπο μπορεί να νοηθεί ως αναφορά στη σχέση του ονομάζειν ή στη σχέση σημασίας ή στη σχέση έκτασης ή σε οποιεσδήποτε παρόμοιες σχέσεις άλλων σημασιολογικών μεθόδων.

(1) Η λέξη «κόκκινο» υποδηλώνει μια ιδιότητα των πραγμάτων

(2) Η λέξη «χρώμα» υποδηλώνει μια ιδιότητα των ιδιοτήτων των πραγμάτων

(3) Η λέξη «πέντε» υποδηλώνει έναν αριθμό

(4) Η λέξη «περιτός» υποδηλώνει μια ιδιότητα των αριθμών

(5) Η (γραμματική) πρόταση «Το Σικάγο είναι μεγάλη πόλη» υποδηλώνει μια απόφαση.

Όσοι επιχειρούν μια κριτική αυτών των προτάσεων δεν απορρίπτουν βέβαια τη χρήση των εκφράσεων όπως «κόκκινο», «πέντε» κ.λπ. ούτε αρνούνται πως αυτές οι εκφράσεις έχουν νόημα. Λένε όμως πως το να έχει κάτι νόημα δεν είναι το ίδιο πράγμα με το να έχει νόημα ως σημαίνουσα οντότητα. Απορρίπτουν την άποψη, την οποία θεωρούν ως έμμεση προϋπόθεση των παραπάνω προτάσεων της σημασιολογίας, ότι για κάθε έκφραση του ανωτέρω τύπου (επίθετα όπως «κόκκινος», αριθμητικά όπως «πέντε» κ.λπ.) υπάρχει μια ορισμένη πραγματική οντότητα η οποία συνδέεται με αυτή μέσω της σχέσης της υποδήλωσης. Η άποψη αυτή απορρίπτεται επειδή κρίνεται ως ασυμβίβαστη με τις βασικές αρχές του εμπειρισμού ή του επιστημονικού σκέπτεσθαι. Αποδίδουν μάλιστα σε αυτήν τέτοιες μειωτικές εκφράσεις όπως «πλατωνικός ρεαλισμός», «υποστασιοποίηση», ή «αρχή «Fido»-Fido». Αυτή η τελευταία ονομασία στην επικρινόμενη άποψη δόθηκε από τον Gilbert Ryle και, κατά τον Ryle, ανακύπτει από έναν αφελή αναλογικό συλλογισμό: όπως ακριβώς υπάρχει μια οντότητα που τη γνωρίζω πολύ καλά, δηλαδή ο σκύλος μου ο Fido που υποδηλώνεται με το όνομα «Fido», έτσι πρέπει να υπάρχει για κάθε έκφραση με νόημα μια ορισμένη οντότητα με την οποία αυτή συνδέεται μέσω της σχέσης της ονομασίας ή της υποδήλω-

σης, – όπως δηλαδή στο παράδειγμα «Fido»-Fido. Η επικρινόμενη άποψη συνεπώς είναι περίπτωση υποστασιοποίησης, δηλαδή περίπτωση χρήσης εκφράσεων ως ονομάτων που οι ίδιες δεν είναι ονόματα. Λένε λοιπόν πως, ενώ το «Fido» είναι όνομα, εκφράσεις όπως «κόκκινο», «πέντε» κ.λπ. δεν είναι ονόματα και δεν υποδηλώνουν τίποτα.

Η προηγούμενη συζήτηση για την αποδοχή των πλαισίων μας επιτρέπει να αποσαφηνίσουμε τώρα την κατάσταση σχετικά με τις αφηρημένες οντότητες ως σημαίνουσα. Ας πάρουμε, λόγου χάρη, το παράδειγμα:

(α) Το «πέντε» υποδηλώνει έναν αριθμό.

Η διατύπωση αυτής της πρότασης προϋποθέτει πως η γλώσσα L περιέχει τις μορφές έκφρασης που ονομάσαμε πλαίσιο των αριθμών· ιδιαιτέρως περιέχει αριθμητικές μεταβλητές και το γενικό όρο «αριθμός». Αν η γλώσσα L περιέχει αυτές τις μορφές τότε η παρακάτω πρόταση είναι αναλυτική στην γλώσσα L:

(β) Ο πέντε είναι αριθμός.

Επιπλέον, για να κάνουμε την πρόταση (α) δυνατή, η γλώσσα L πρέπει να περιέχει την έκφραση «υποδηλώνει» ή «είναι όνομα του...» για τη σημασιολογική σχέση της υποδήλωσης. Αν διατυπωθούν για τον όρο αυτό κατάλληλοι κανόνες, τότε η παρακάτω πρόταση είναι επίσης αναλυτική:

(γ) Το «πέντε» υποδηλώνει τον (αριθμό) πέντε.

(Γενικά μιλώντας, κάθε έκφραση της μορφής ««...» υποδηλώνει ...» είναι αναλυτική πρόταση, με την προϋπόθεση ότι ο όρος «...» είναι ένας σταθερός όρος στο πλαίσιο που δε-

χτήκαμε. Αν η τελευταία προϋπόθεση δεν πληρούται τότε η έκφραση δεν είναι πρόταση.) Αφού η (α) συνάγεται από τη (γ) και τη (β), η (α) είναι επίσης αναλυτική πρόταση.

Έτσι είναι φανερό ότι, εάν δεχτούμε το πλαίσιο των αριθμών, τότε πρέπει να αναγνωρίσουμε τη (γ) και τη (β) ως αληθείς προτάσεις, και συνεπώς, και την (α). Γενικά μιλώντας, εάν δεχτούμε ένα πλαίσιο για κάποιο τύπο οντοτήτων, τότε δεσμευόμαστε να δεχτούμε τις οντότητες αυτές ως πιθανά σημαινόμενα. Έτσι το ερώτημα της αποδοχής των οντοτήτων ορισμένου τύπου, ή των αφηρημένων οντοτήτων γενικά, ως σημαινομένων ισοδυναμεί με το ερώτημα της αποδοχής του γλωσσικού πλαισίου αυτών των οντοτήτων. Τόσο οι νομιναλιστές κριτικοί, που αρνούνται το καθεστώς των σημαινόντων ή των ονομάτων σε εκφράσεις όπως «κόκκινο», «πέντε» κ.λπ., επειδή αρνούνται την ύπαρξη αφηρημένων οντοτήτων, όσο και οι σκεπτικιστές, που εκφράζουν αμφιβολίες για την ύπαρξη και απαιτούν σχετικές μαρτυρίες, χειρίζονται το ερώτημα της ύπαρξης ως θεωρητικό ερώτημα. Δεν εννοούν βεβαίως το εσωτερικό ερώτημα: η καταφατική απάντηση σ' αυτό το ερώτημα είναι αναλυτική και υπερβολικά αυτονόητη για να την αμφισβητήσει κανείς ή να την αρνηθεί, όπως είδαμε. Οι αμφιβολίες τους μάλλον αφορούν το ίδιο το σύστημα των οντοτήτων, εννοούν λοιπόν το εξωτερικό ερώτημα. Πιστεύουν ότι, μόνον εφόσον προηγουμένως βεβαιωθούμε ότι πραγματικά υπάρχει ένα σύστημα οντοτήτων σαν αυτό που συζητούμε, δικαιολογούμαστε να δεχόμαστε το πλαίσιο ενσωματώνοντας τις γλωσσικές μορφές στη γλώσσα μας. Όμως, εμείς είδαμε ότι το εξωτερικό ερώτημα δεν είναι θεωρητικό αλλά πρακτικό ζήτημα, αν δηλαδή θα δεχτούμε ή όχι αυτές τις γλωσσικές μορφές. Η αποδοχή αυτή δεν απαιτείται να αιτιολογηθεί θεωρητικά (παρά μόνο από την άποψη της γονιμότητας και

της σκοπιμότητας) επειδή δεν συνεπάγεται πεποίθηση ή βεβαίωση. Ο Ryle λέει πως η αρχή «Fido»-Fido είναι μια τερατώδης θεωρία. Τερατώδης ή όχι, ο Ryle πάντως σφάλει καλώντας την θεωρία. Πρόκειται μάλλον για την πρακτική απόφαση να δεχτούμε ορισμένα πλαίσια. Πιθανόν ο Ryle να έχει δίκαιο από ιστορική σκοπιά, δηλαδή σχετικά με εκείνους που αναφέρει ότι δεχόντουσαν αυτή την αρχή όπως ο Mill, ο Frege και ο Russell. Αν αυτοί οι φιλόσοφοι θεώρησαν την αποδοχή ενός συστήματος οντοτήτων ως μια θεωρία ή βεβαίωση, τότε έπεσαν θύματα της παλαιάς, γνωστής μεταφυσικής σύγχυσης. Είναι πάντως σφάλμα να θεωρήσουμε τη δική μου σημασιολογική μέθοδο ως μέθοδο που δεσμεύεται με την ύπαρξη αφηρημένων οντοτήτων, αφού εγώ απορρίπτω μια τέτοια θέση ως μεταφυσική ψευδο-πρόταση.

Όσοι ασκούν κριτική στη χρήση αφηρημένων οντοτήτων στη σημασιολογία παραβλέπουν τη θεμελιώδη διαφορά ανάμεσα στην αποδοχή ενός συστήματος οντοτήτων και στην εσωτερική βεβαίωση, τη βεβαίωση δηλαδή ότι υπάρχουν ελέφαντες, ηλεκτρόνια ή πρώτοι αριθμοί μεγαλύτεροι από το ένα εκατομμύριο. Όποιος διατυπώνει μια εσωτερική βεβαίωση είναι υποχρεωμένος φυσικά να την αιτιολογήσει παρέχοντας σχετικές μαρτυρίες – εμπειρικά στοιχεία στην περίπτωση των ηλεκτρονίων, λογική απόδειξη στην περίπτωση των πρώτων αριθμών. Το αίτημα για θεωρητική αιτιολόγηση, που είναι ορθό στην περίπτωση των εσωτερικών ερωτημάτων, εφαρμόζεται μερικές φορές λανθασμένα στην αποδοχή ενός συστήματος οντοτήτων. Έτσι, λόγου χάρη, ο Nagel (1948) απαιτεί «μαρτυρίες που θα εξασφαλίζουν ότι υπάρχουν τέτοιες οντότητες όπως απειροστά ή προτάσεις». Χαρακτηρίζει τις μαρτυρίες που απαιτούνται στις περιπτώσεις αυτές – σε αντίθεση με τις εμπειρικές μαρτυρίες που απαιτούνται στην περίπτωση των ηλεκτρονίων – «λογικές και διαλεκτικές με την ευρεία έννοια».

Πέραν όμως αυτού δεν κάνει κανέναν υπαινιγμό σχετικά με το ποιες μαρτυρίες θα μπορούν να θεωρηθούν σχετικές. Μερικοί νομιναλιστές, πιστεύοντας ότι ο κόσμος κατοικείται από φανταστικές ή τουλάχιστον διφορούμενες οντότητες, θεωρούν την αποδοχή των αφηρημένων οντοτήτων ως κάποιο είδος πρόληψης ή μύθο που είναι ανάλογος με την πίστη σε Κένταυρους και δαίμονες. Αυτό δείχνει ξανά τη σύγχυση που προαναφέραμε αφού μια πρόληψη ή ένας μύθος είναι μια ψευδής (ή διφορούμενη) εσωτερική πρόταση.

Ας πάρουμε για παράδειγμα τους (απόλυτους) φυσικούς αριθμούς σε φραστικά πλαίσια όπως «Να, τρία βιβλία». Οι γλωσσικές μορφές του πλαισίου των αριθμών, περιλαμβανομένων των μεταβλητών και του γενικού όρου «αριθμός», χρησιμοποιούνται γενικά στην καθημερινή γλώσσα: είναι εύκολο να διατυπώσουμε σαφείς κανόνες για τη χρήση τους. Έτσι, τα λογικά χαρακτηριστικά αυτού του πλαισίου είναι αρκετά σαφή (ενώ βέβαια πολλά εσωτερικά ερωτήματα, δηλαδή αριθμητικά ζητήματα, παραμένουν ανοιχτά). Παρόλα αυτά η διαμάχη που αφορά το εξωτερικό ζήτημα της οντολογικής ύπαρξης του συστήματος των αριθμών συνεχίζεται. Ας υποθέσουμε ότι ένας φιλόσοφος λέει: «Πιστεύω ότι υπάρχουν αριθμοί ως πραγματικές οντότητες. Αυτό μου επιτρέπει να χρησιμοποιήσω γλωσσικές μορφές του αριθμητικού πλαισίου για να διατυπώσω σημασιολογικές προτάσεις που αφορούν αριθμούς ως σημαινόμενα των αριθμητικών συμβόλων». Ο νομιναλιστής αντίπαλος απαντά: «Κάνεις λάθος: δεν υπάρχουν αριθμοί. Τα αριθμητικά σύμβολα μπορούν να χρησιμοποιηθούν παρόλα αυτά ως εκφράσεις πλήρους νοήματος. Αλλά δεν πρόκειται για ονόματα, δεν υπάρχουν οντότητες που υποδηλώνονται από αυτά. Συνεπώς, η λέξης «αριθμός» και οι αριθμητικές μεταβλητές δεν πρέπει να χρησιμοποιούνται – εκτός κι αν βρισκόταν τρόπος να τις εισαγάγου-

με ως απλές συντομογραφίες, και να τις μεταφράσουμε στη νομιναλιστική γλώσσα των πραγμάτων». Δεν μπορώ να σκεφτώ τί είδους μαρτυρία είναι αυτή που θα μπορούσε να θεωρηθεί από τους δύο φιλοσόφους ως σχετική με τη διαμάχη, και η οποία, αν υπήρχε, θα διέλυε τη διαμάχη ή τουλάχιστον θα ενίσχυε περισσότερο τη θέση του ενός αντιπάλου. (Το να θεωρήσουμε τους αριθμούς ως τάξεις ή ιδιότητες δευτέρου βαθμού σύμφωνα με τη μέθοδο Frege-Russell, βεβαίως δεν λύνει τη διαμάχη επειδή ο πρώτος φιλόσοφος θα υπερασπιζόταν την ύπαρξη του συστήματος των τάξεων ή των ιδιοτήτων δευτέρου βαθμού ενώ ο δεύτερος θα την απέρριπτε.) Γι' αυτό αισθάνομαι αναγκασμένος να θεωρήσω το εξωτερικό ερώτημα ως ψευδο-ερώτημα, μέχρις ότου και τα δύο μέρη της διαμάχης προσφέρουν μια κοινή ερμηνεία του ζητήματος ως γνωστικού ζητήματος: αυτό θα αποτελούσε μια πρώτη ένδειξη για το τί θα έπρεπε να λάβουμε υπόψη μας ως σχετική μαρτυρία, αποδεκτή και από τα δύο μέρη.

Υπάρχει ένα ιδιαίτερο είδος παρανόησης της αποδοχής αφηρημένων οντοτήτων σε διάφορες περιοχές της επιστήμης και της σημασιολογίας που απαιτείται να αποσαφηνιστεί. Κάποιοι πρώιμοι Βρετανοί εμπειριστές (λ.χ. ο Berkeley και ο Hume) αρνήθηκαν την ύπαρξη αφηρημένων οντοτήτων στη βάση ότι η άμεση εμπειρία μας παρουσιάζει επιμέρους μόνο αντικείμενα, όχι καθολικά – λ.χ. αυτή η κόκκινη λουρίδα αλλά όχι το κόκκινο γενικά ή το χρώμα γενικά: αυτό το σκαληνό τρίγωνο αλλά όχι το σκαληνό τρίγωνο γενικά ή το τρίγωνο γενικά. Μόνο οντότητες που ανήκουν σε έναν τύπο, παραδείγματα του οποίου θα έπρεπε να βρεθούν στην άμεση εμπειρία, πρέπει να γίνουν δεκτές ως τελικά στοιχεία της πραγματικότητας. Έτσι, σύμφωνα με αυτό τον τρόπο σκέψης, η ύπαρξη των αφηρημένων οντοτήτων θα έπρεπε να βεβαιωθεί μόνον εφόσον θα μπορούσε κανείς να α-

ποδείξει είτε ότι μερικές αφηρημένες οντότητες απαντούν στην περιοχή των άμεσων δεδομένων, είτε ότι οι αφηρημένες οντότητες μπορούν να οριστούν με τη βοήθεια του τύπου των οντοτήτων που μας δίδονται. Εφόσον οι εμπειριστές αυτοί δεν βρήκαν αφηρημένες οντότητες στην περιοχή των αισθητηριακών δεδομένων, στη συνέχεια, είτε αρνήθηκαν την ύπαρξή τους, είτε έκαναν μια άκαρπη προσπάθεια να ορίσουν τις καθολικές οντότητες με τη βοήθεια των επιμέρους οντοτήτων. Μερικοί σύγχρονοι φιλόσοφοι, ειδικά Άγγλοι φιλόσοφοι που ακολουθούν τον Russell, σκέπτονται ουσιαστικά με αυτούς τους όρους. Τονίζουν τη διάκριση μεταξύ των δεδομένων (αυτών που δίδονται άμεσα στη συνείδηση, δηλαδή των αισθητηριακών δεδομένων του παρόντος και του παρελθόντος) και των κατασκευών που βασίζονται στα δεδομένα. Ύπαρξη αποδίδεται μόνο στα δεδομένα· οι κατασκευές (constructs) δεν είναι πραγματικές οντότητες· οι αντίστοιχες γλωσσικές εκφράσεις είναι απλώς τρόποι ομιλίας που δεν υποδηλώνουν τίποτα στην πραγματικότητα (κάτι που θυμίζει το *flatus vocis* των νομιναλιστών). Δεν θα επικρίνουμε αυτή τη γενικότερη θεώρηση εδώ. (Στο βαθμό που πρόκειται για μια αρχή αποδοχής κάποιων οντοτήτων αντί άλλων, παραμερίζοντας κάθε οντολογική, φαινομεναλιστική και νομιναλιστική ψευδο-πρόταση, δεν μπορεί να υπάρξει καμιά θεωρητική αντίρρηση σ' αυτή.) Αλλά αν η θεώρηση αυτή οδηγεί στην άποψη ότι οι άλλοι φιλόσοφοι ή επιστήμονες που δέχονται τις αφηρημένες οντότητες βεβαιώνουν ή συνάγουν την ύπαρξή τους ως άμεσων δεδομένων, τότε μια τέτοια άποψη πρέπει να απορριφθεί ως εσφαλμένη. Αναφορά σε χωρο-χρονικά σημεία, στο ηλεκτρομαγνητικό πεδίο, στα ηλεκτρόνια της φυσικής, στους πραγματικούς ή μιγαδικούς αριθμούς και τις συναρτήσεις στα μαθηματικά, στο δυναμικό ή στα ασύνειδα συμπλέγματα

στην ψυχολογία, στις πληθωριστικές τάσεις στην οικονομία κ.λπ., δεν συνεπάγεται τη βεβαίωση ότι οι οντότητες αυτού του τύπου παρουσιάζονται ως άμεσα δεδομένα. Και το ίδιο πράγμα ισχύει όταν αναφερόμαστε σε αφηρημένες οντότητες ως σημαινόμενα στη σημασιολογία. Κάποιες επικρίσεις ορισμένων Άγγλων φιλοσόφων εναντίον τέτοιων αναφορών δίνουν την εντύπωση ότι, εξαιτίας πιθανώς της παρερμηνείας που προαναφέραμε, αυτοί κατηγορούν το σημασιολόγο όχι κυρίως για κακή μεταφυσική (πράγμα που ίσως θα έκαναν κάποιοι νομιναλιστές) αλλά για κακή ψυχολογία. Το γεγονός πως θεωρούν μια σημασιολογική μέθοδο που περιέχει αφηρημένες οντότητες όχι απλώς ως αμφίβολη, ή και λανθασμένη, αλλά ως πασιφανώς άτοπη, παράλογη και υπερβολική, το ότι δείχνουν βαθύ αποτροπισσμό και αγανάκτηση αντιμετωπίζοντας αυτή τη μέθοδο, πρέπει μάλλον να ερμηνευθεί με τη βοήθεια της παρανόησης που προαναφέραμε. Στην πραγματικότητα βεβαίως, ο σημασιολόγος καθόλου δεν βεβαιώνει ούτε συνάγει ότι οι αφηρημένες οντότητες, στις οποίες αναφέρεται, αποτελούν αντικείμενο της άμεσης εμπειρίας του μέσω των αισθητηριακών οργάνων ή μέσω μιας έλλογης εποπτείας. Μια τέτοια βεβαίωση θα ήταν εντελώς διφορούμενη ψυχολογία. Το ψυχολογικό ερώτημα τί είδους οντότητες εμφανίζονται ως άμεσα δεδομένα είναι εντελώς αδιάφορο για τη σημασιολογία, ακριβώς όπως είναι και για τη φυσική, τα μαθηματικά και την οικονομία κ.λπ., στα παραδείγματα που προαναφέραμε⁹.

9. Ο Sellars (στο άρθρο του «Acquaintance and description again», *Journal of Phil.* 46 (1949), 496-504,502 κ.ε.) αναλύει σαφώς τις ρίζες του λάθους όπου «παίρνουμε τη σχέση υποδήλωσης μιας σημασιολογικής θεωρίας ως υποκατάστατο της παρουσίας κάποιου πράγματος σε μια εμπειρία».

5. Συμπέρασμα

Γι' αυτούς που θέλουν να αναπτύξουν ή να χρησιμοποιήσουν σημασιολογικές μεθόδους το κρίσιμο ερώτημα δεν είναι το οντολογικό ερώτημα της ύπαρξης αφηρημένων οντοτήτων αλλά μάλλον το ερώτημα εάν η χρήση αφηρημένων γλωσσικών μορφών ή, με τεχνικούς όρους, η χρήση μεταβλητών πέρα από αυτές που χρησιμοποιούνται για τα αντικείμενα (ή τα δεδομένα των αισθήσεων) είναι σκόπιμη και γόνιμη για τους σκοπούς για τους οποίους γίνονται σημασιολογικές αναλύσεις – δηλαδή στην ανάλυση, ερμηνεία, αποσαφήνιση ή κατασκευή γλωσσών επικοινωνίας, και ειδικά επιστημονικών γλωσσών. Εμείς δεν απαντήσαμε σ' αυτό το ερώτημα, καλά-καλά δεν το συζητήσαμε. Αυτό δεν είναι ερώτημα που απαντούμε με ένα ναι ή ένα όχι – είναι ζήτημα βαθμού. Ανάμεσα σ' αυτούς τους φιλοσόφους που διεξήγαγαν σημασιολογικές αναλύσεις και εξέτασαν κατάλληλα εργαλεία γι' αυτό το έργο, αρχίζοντας με τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη και με έναν πιο τεχνικό τρόπο στη βάση της νεότερης λογικής, τον C.S. Peirce και τον Frege, πολλοί δέχτηκαν τις αφηρημένες οντότητες. Αυτό βεβαίως δεν αποκαθιστά το ζήτημα. Άλλωστε η σημασιολογία με την τεχνική έννοια βρίσκεται ακόμη στα πρώιμα στάδια ανάπτυξης, και πρέπει να είμαστε προετοιμασμένοι για θεμελιώδεις αλλαγές στη μέθοδο που θα ακολουθήσουμε. Ας παραδεχτούμε λοιπόν ότι οι νομιναλιστές επικριτές ίσως έχουν δίκαιο. Αλλά εάν είναι έτσι, θα πρέπει να προσφέρουν καλύτερα επιχειρήματα από αυτά που πρόσφεραν ως τώρα. Το να κάνουμε έκκληση στη οντολογική μας διαίσθηση δεν θα χρησιμεύσει και πάρα πολύ. Οι επικριτές πρέπει να δείξουν ότι είναι δυνατόν να κατασκευάσουμε μια σημασιο-

λογική μέθοδο που θα αποφεύγει κάθε αναφορά σε αφηρημένες οντότητες, και θα πετυχαίνει, με απλούστερα μέσα, ουσιαστικά τα ίδια αποτελέσματα με τις άλλες μεθόδους.

Η αποδοχή ή απόρριψη των αφηρημένων γλωσσικών μορφών, ακριβώς όπως η αποδοχή ή απόρριψη οποιωνδήποτε γλωσσικών μορφών σε οποιαδήποτε περιοχή της επιστήμης, θα κριθεί τελικά από την αποτελεσματικότητα των εργαλείων της, από το λόγο των αποτελεσμάτων προς το ποσό και την συνθετότητα των προσπαθειών που καταβλήθηκαν. Το να εκδώσουμε δογματικές απαγορεύσεις για κάποιες γλωσσικές μορφές αντί να ελέγξουμε την επιτυχία ή την αποτυχία τους στην πράξη είναι κάτι χειρότερο από α-πρόσφορη τακτική· είναι οπωσδήποτε επιβλαβής τακτική επειδή μπορεί να εμποδίσει την επιστημονική πρόοδο. Η ιστορία της επιστήμης δείχνει παραδείγματα τέτοιων απαγορεύσεων που βασίζονταν σε προλήψεις που προκύπτουν από θρησκευτικές, μεθοδολογικές, μεταφυσικές ή άλλες παράλογες πηγές, οι οποίες επιβράδυναν τις εξελίξεις για λιγότερο ή περισσότερο διάστημα. Ας διδαχτούμε από την ιστορία. Ας επιτρέψουμε σε αυτούς που εργάζονται σε οποιονδήποτε τομέα της έρευνας την ελευθερία να χρησιμοποιήσουν οποιαδήποτε μορφή έκφρασης φαίνεται σε αυτούς γόνιμη· η εργασία σε αυτό το πεδίο θα οδηγήσει αργά ή γρήγορα στην αποπομπή εκείνων των μορφών που δεν έχουν καμιά χρήσιμη λειτουργία. *Ας είμαστε προσεκτικοί όταν κάνουμε βεβαιώσεις και κριτικοί όταν τις εξετάζουμε, αλλά ας είμαστε ανεκτικοί όσον αφορά τις γλωσσικές μορφές που επιτρέπουμε.*